

Lo camí de la fortuna i En Ricard Pobre: les dues versions catalanes de *The Way to Wealth*, de Benjamin Franklin*

Xus Ugarte i Ballester

Universitat de Vic
Facultat d'Educació, Traducció i Ciències Humanes
Carrer de la Laura, 13. 08500 Vic
x.ugarte@uvic.cat

Resum

El propòsit d'aquest article és analitzar les dues traduccions catalanes del llibret de Benjamin Franklin *The Way to Wealth* (1758). Aquest text, que ha deixat una empremta important en l'imaginari de la societat nord-americana, conté més de cent aforismes que insten al treball honrat, a l'estalvi i a la frugalitat com a vies segures per accedir a la fortuna econòmica. La primera versió catalana ens arriba un segle més tard, quan Gaietà Vidal i de Valenciano en fa el 1868 un anostament més semblant a una recreació que a una traducció. Rafael Patxot i Jubert va publicar el mateix text el 1909 a la Biblioteca de l'Avenç, amb una versió més propera a l'original.

Paraules clau: Traducció paremiològica; proverbis; Benjamin Franklin; Poor Richard; Vidal y de Valenciano; Patxot.

Abstract. *Lo camí de la fortuna i En Ricard Pobre: the two translations of Benjamin Franklin's The Way to Wealth*

The aim of this article is to examine the two Catalan translations of Benjamin Franklin's essay *The Way to Wealth* (1758). This text has left a major imprint on America's psyche and contains more than one hundred aphorisms encouraging honest work, saving and frugality as a guaranteed way to achieve economic wealth. The first Catalan translation appeared a century later, in 1868, when Gaietà Vidal i de Valenciano produced a domesticating translation that was more a re-creation than a translation. Rafael Patxot i Jubert later published his version in 1909 for Biblioteca de l'Avenç, which followed Franklin's original more closely.

Keywords: Proverb translation; proverbs; Benjamin Franklin; Poor Richard; Vidal y de Valenciano; Patxot.

* Aquest treball s'emmarca dins les investigacions del grup de recerca consolidat Textos Literaris Contemporanis: Estudi, Edició i Traducció (2009 SGR 736) de la Universitat de Vic.

Sumari

1. Introducció	6. L'«aproximació» de Gaietà Vidal
2. L'autor	7. La «fidelitat extrema» de Rafael Patxot
3. <i>The Way to Wealth</i> i els proverbis	8. El corpus paremiològic
4. Els traductors	9. Conclusions
5. Les traduccions de l'obra a Catalunya	Referències bibliogràfiques

Those have a short Lent, saith Poor Richard, who owe money to be paid at Easter

(Benjamin Franklin: *The Way to Wealth*)

1. Introducció

La personalitat i les obres de Benjamin Franklin (1706-1790) van deixar una empremta profunda en l'imaginari de la societat dels Estats Units, que va veure en els consells de l'escriptor i diplomàtic la via cap a la realització del somni americà. No cal dir que Benjamin Franklin era un home conegut i admirat arreu d'Europa, i Catalunya no en fou l'excepció. Segons narra Ramon Casteràs en el seu exhaustiu i brillant estudi *Franklin i Catalunya / Franklin and Catalonia* (1992: 11-46), la burgesia catalana (des dels industrials fins als menestrals, passant per la petita i mitjana burgesia), i també l'Església catòlica havien trobat en l'autor americà i les seves màximes una filosofia —la de la feina ben feta, l'honradesa, la felicitat mitjana, la frugalitat, etc.— que apel·lava als seus interessos i alhora als dels obrers i pagesos. Una mostra de l'emmirallament que a Catalunya es va sentir per aquest Franklin sociològicament polivalent durant el segle XIX ens la poden oferir les dues traduccions al català de *The Way to Wealth* que analitzem en aquest article. Aquesta obra, publicada el 1758, consisteix en una recopilació de proverbis i sentències que Franklin va publicar al llarg de vint-i-cinc anys a *Poor Richard's Almanack* i que descriurem a l'apartat 3.

Ara bé, la projecció de Franklin a Catalunya no fou immediata, atès que trigà gairebé un segle a arribar-hi. Segons Casteràs (1992: 20), la Barcelona de 1770-1780 no tenia la intensitat il·lustrada del París d'aquells mateixos anys, una ciutat que podia llegir traduït el *Bonhomme Richard* de Franklin ja el 1773, i el reedità diverses vegades durant la mateixa dècada (*id.* 1992: 18) abans de l'esclat de la Revolució Francesa. Per això cal esperar gairebé cent anys per trobar a Catalunya l'esperit franklinià i les versions catalana i castellana de *The Way to Wealth*.

L'èxit econòmic al nou món hauria d'estar a l'abast de qualsevol individu independentment de l'origen social o ètnic (Lena 1999: 16-17); tot home pot reeixir econòmicament en una societat comercial si s'aplica a la feina i segueix el «mètode» dictat pels proverbis de *The Way to Wealth*, com si es tractés d'exercicis matemàtics: virtut, honradesa, treball i frugalitat. De fet, les sentències van

arribar a ser com una segona Bíblia per a les generacions posteriors, quan havien de ser apreses a les escoles i interioritzades per gairebé tota la població fins a constituir una part essencial del somni americà. I l'autor adverteix d'un mal precedent al mateix continent: *the Indies have not made Spain rich, because her outgoes are greater than her incomes*. Cal doncs estalviar i adquirir alhora, aspecte, segons Franklin, negligit per l'Imperi espanyol.

Els aforismes que aconsellen de prendre un camí segur per fer fortuna i que donen forma a l'opuscle de *The Way to Wealth* han estat girats al català, amb criteris força contrastats, per Gaietà Vidal i de Valenciano (1868) i per Rafael Patxot (1909). En el primer cas hi ha anostraments constants, com si els consells franklinians anessin destinats al menestral català que estalvia per obrir una botiga i no pas als nous emigrants de Pennsilvània, majoritàriament calvinistes alemanys i escocesos; en el segon cas, la versió de Patxot és més ajustada a la literalitat, fins al punt que el torsimany mateix, a la Nota del Traductor, parla de «servilisme» respecte a l'estructura lingüística de l'anglès.

2. L'autor

Benjamin Franklin va néixer a Boston (Badia de Massachusetts, Tretze Colònies) el 17 de gener de 1706 i va morir a Filadèlfia (Pennsilvània) el 17 d'abril de 1790. Se'l considera un home universal, atès que els seus coneixements i interessos abasten totes les branques del saber: va ser científic, polític, inventor, autor, impressor, músic, diplomàtic, etc. Quinzè germà d'un total de disset, Franklin va cursar estudis elementals només fins a l'edat de deu anys. El 1722 va arribar a Pennsilvània amb tan sols un dòlar holandès a la butxaca. En poc temps va començar la carrera d'impressor que el va fer mundialment famós. Va fundar el diari *The Pennsylvania Gazette*, que va publicar entre 1728 i 1748. Va ser un dels signants de la Declaració d'Independència (1776) i de la Constitució dels Estats Units, i per això és considerat un dels pares fundadors de la nació. La seva reeixida trajectòria política, científica i literària podia donar als nord-americans del començament del segle XIX la prova empírica que de vegades els somnis poden fer-se realitat (Lena 1999: 17).

3. *The Way to Wealth* i els proverbis

Els consells, prediccions i altres bromes que apareixien en els almanacs prenien forma mitjançant un personatge fictici, Richard Saunders. Les màximes no van adreçades, doncs, directament al lector, sinó que es filtren per mitjà de *Poor Richard o Poor Dick* i els lectors esdevenen espectadors «interessats» (Gallagher 1973: 475). Per aquest motiu, algunes traduccions, com la de Patxot, prenen aquest títol (*En Ricard Pobre*). Richard Saunders és un astròleg i filòsof pobre i despistat que s'encarrega de donar als lectors tot un seguit de recomanacions pràctiques que els obrin el camí a la prosperitat econòmica. En l'opuscle de *The Way to Wealth*, els proverbis van enllaçats per una estructura narrativa: Richard, mentre passeja per la ciutat tot esperant el començament d'una subhasta, ensope-

ga amb uns comerciants que es queixen dels impostos i d'altres caresties. Aquestes lamentacions les replica el pare Abraham (Richard Saunders), nom amb reminiscències bíbliques, que sorgeix de la multitud i va repetint de manera mecànica els consells que ha llegit a l'almanac. Els mercaders donen al vell la raó en tot, però quan gira l'esquena continuen fent mal ús dels diners, cosa que els impedeix d'acostar-se a la riquesa.

S'ha escrit molt sobre la retòrica i l'objectiu dels proverbis de *The Way to Wealth*. Diversos autors, entre els quals es troba Steel (1987: 279) apunten que l'autor va seleccionar les màximes acuradament; Franklin es presenta així com a apòstol de la nova era de redempció econòmica, centrada en l'evangeli de la indústria i la frugalitat. Els proverbis i les parèmies, com a exemple de pensament mitjançant *patterns* en lloc de seqüències causa-efecte, pertanyen a un estil conceptual atàvic per a un científic del segle XVIII com Franklin. Ara bé, segons el mateix autor (p. 275), sembla que la capacitat d'ironia i sarcasme que conté el proverbi l'ajuda a expressar les seves enginyoses idees en forma de refranys rurals, sovint procedents de compilacions paremiològiques (Ugarte 2012: 247).

4. Els traductors

Gaietà Vidal i de Valenciano (Vilafranca del Penedès, 1834-Barcelona, 1893) fou un escriptor, advocat i doctor en Filosofia i Lletres, conegut sobretot com a narrador costumista. Cal destacar que el 1878 edità la versió al català de la *Divina Comèdia* traduïda per Andreu Febrer el 1429; traslladà un passatge del *Quixot*, el capítol 42 del llibre segon, que aparegué a *La Renaixença* el 1873. Publicà *Entre-més de refranes, ¿es de Cervantes? Ensayo de su traducción* (1883), que constava d'un estudi i la traducció al català. Al castellà traslladà *El buen sentido de la fe*, de Jean-Baptiste Causette, i diversos tractats i llibres de viatges d'Edmondo de Amicis. Cal destacar que el 1872 publicà la versió castellana de l'obra que ens ocupa, *El Camino de la fortuna o la piedra filosofal* (Librería de Juan Bastinos e Hijo, Barcelona), quatre anys després de *Lo camí de la fortuna. Consells bréus y senzills per à ésser rich*, editat a la Impremta de Celestí Verdager. Bacardí i Estany apunten que la frase «*he fet un arreglo, més aviat que una traducció literal*», a la pàgina 12 de l'original, podia significar que potser se serví d'alguna versió interposada (intuïm que la francesa). En realitat resulta difícil d'escatir, atès que aquest «arreglo», com veurem, és tan flexible que tampoc no requeria un coneixement gaire aprofundit de l'anglès per dur-lo a terme (Bacardí i Estany 2011: 579-580).

És interessant que ens aturem un moment en la varietat de grafies del nom del nostre autor, acceptat actualment com a Gaietà Vidal i de Valenciano. A la traducció de *Lo Camí de la fortuna* apareix com a «Gayetà Vidal» (Dedicatòria; pàgina 82); a la «Carta dels representants de la Diputació de Barcelona» se li adrecen com «Sr. D. Cayetano Vidal» i, al final de la versió, signa «N Gayetà Vidal».

Rafael Patxot i Jubert (Sant Feliu de Guíxols, 1872-Ginebra, 1964) fou meteòrdleg, mecenes, bibliòfil i escriptor. Elena Carné, al *Diccionari de la traducció catalana* (2011: 398-399), llista les quatre traduccions al català de Patxot, publicades entre 1903 i 1909 a la «Biblioteca Popular» de l'*Avenç*. En Ricard

Pobre s'inclou dins el volum 102 de l'esmentada col·lecció (1909: 92-195), una antologia dedicada a *Prosadors nord-americans*, al costat d'*Els Selvatges de Nord-Amèrica, 1784*, també obra de Franklin, i altres assajos de Washington Irving, Thomas Jefferson o Nathanel Hawthorne, entre d'altres. El 1926 creà la Institució Patxot, patrocinadora de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i altres publicacions i premis. A Ginebra, on s'havia exiliat el 1936, publicà el 1952 *Guaitant enrera. Fulls de la vida d'un octogenari*.

5. Les traduccions de l'obra a Catalunya

Si l'obra i figura de Franklin ja eren presents a Catalunya des de les primeres dècades del segle XIX, així com en lectures per a infants i adolescents, no fou fins a l'any 1843 que Antonio Bergnes y Cía. publica a Barcelona *El libro del hombre de bien. Opúsculos morales, económicos y políticos extractados de Benjamin Franklin*. Hi ha constància d'una versió anterior d'Antonio Mordella y Spotorno, editada a València l'any 1810 per Salvador Faulí, *El camino de la fortuna ó La ciencia del buen hombre Ricardo*. Posteriorment, Joan Oliveres edita *El hombre de bien* l'any 1867. I, com ja hem esmentat més amunt, Vidal i de Valenciano publicà un any més tard la versió que aquí estudiem, i el 1872, la versió castellana. *El arte de hacerse rico. Opúsculo* s'edita a Barcelona l'any 1891 a la Biblioteca del siglo XIX de l'Editorial Hispano Americana sense que, com a les edicions de 1843 i 1867, hi consti el nom del traductor. La versió de Gaietà Vidal de 1868 es publicà també a partir del març de 1879 a *La Llumanera de Nova York*. A més, ha estat reeditada en facsímil el 1992 per Ramon Casteràs a *Franklin i Catalunya / Franklin and Catalonia* i el 2010 per Emprius Club d'Opinió en homenatge a Romà Planas en el quinzè aniversari de la seva mort. Es troba també en versió digital a Wikitexts.

6. L'«aproximació» de Gaietà Vidal

La intenció moral i filantròpica de la traducció de Vidal ja es reflecteix en el sobretítol (*Un llibre pel poble*) i en la dedicatòria, que adreça a l'aleshores president de la Diputació de Barcelona, Víctor Balaguer, que combregava sens dubte amb la visió il·lustrada i didàctica frankliniana:

[vostè] en virtut del carrech que exerceix, es lo més interessat en que'l poble s'illustre y vaja més i més disposantse pera que en llur pit pregondament arrelen los principis escrits en lo pendó de la verdadera Llibertat.

Per presentar Franklin, Gaietà Vidal confegeix una introducció amable, en forma de diàleg. L'expectació que crea l'autor quan qualifica el personatge a punt de ser introduït de «home, que com se sol dir sabia ahont tenia la ma dreta, en termes que de no res que era, arribá á tenir mòlt y son nom es respectat per tot lo mon.», fa preguntar a l'interlocutor, encuriós: «Y com se diu?», i aquí comença una conversa lleugera, de caire col·loquial, entorn del seu nom i nacionalitat, que culmina amb la biografia i el panegíric de Franklin. Encara encuriós, però amb

un punt d'escepticisme, el conversador anònim accepta de bon grat conèixer els pensaments de Franklin, però amb la condició que siguin en català: «¿Y que va dir est bon senyor en la seva llengua, que tant puga valer? Pero diguenho en catalá net y pelat, sinó no cal que s'escarrasse». Aquesta frase és l'excusa per introduir una nota en forma d'asterisc, en la qual ens adverteix que «*Tenint això present, he fet un arreglo, més aviat que una traducció literal del llibret de Franklin titolat: La ciencia de Mestre Richart ó Lo camí de la fortuna.*» Ens hem d'atendre, doncs, a una adaptació-anostrament, amb addicions de frases i pensaments propis de l'autor.

El torsimany no s'està de recordar que es tracta d'una «aproximació». Al paràgraf final, de creació pròpia, assenyala que així, «*poch més o manco*» és com parlà mestre Ricart. De fet, la versió de Vidal és sobretot una recreació i gairebé un compendi de sentències, com si volgués demostrar la competència paremiològica de l'autor-traductor.

El propòsit d'il·lustrar el poble (català) en la llibertat sembla a la base de la difusió de les màximes de Franklin. Significava alhora el desig d'elevat el benestar i la cultura de la població en general amb la creació de biblioteques, escoles, hospitals i asils. Això és el que es dedueix tant de la dedicatòria al president de la Diputació com de la qualificació de «*liberal fin*» del president mateix a la pàgina posterior a la de la dedicatòria. Ens adonarem, però, que per tal d'assolir aquest propòsit, Vidal canvia el to original de Franklin, sempre cordial però temperat en les emocions i contundent en les afirmacions. No cal estendre's en la lectura de Vidal per detectar-hi un tarannà més jovial i en alguns casos humorístic. Per descomptat, hi ajuden els nombrosos anostraments geogrficoculturals, que predisposen el lector a llegir un tros més d'un text amè i alhora a sentir empatia per la prèdica. No coneixem les raons que van dur Vidal a fer-ne una versió lliure en lloc d'una traducció més acostada a l'original, però podem intuir-ne almenys un parell. És possible que el coneixement de l'anglès de Vidal no fos prou bo per cenyir-se gaire al text franklinià, però en canvi sí per copsar-ne l'essència. De fet, la fidelitat no és pas envers la paraula, sinó envers l'esperit del text; és l'escriptor que redacta, no pas el traductor. D'altra banda, aquesta essència havia de ser transmesa com un sermó amable, amb més imatges o anècdotes i, per damunt de tot, amb dites i refranys ja coneguts del públic o que sonessin com a tals.

7. La «fidelitat extrema» de Rafael Patxot

Quaranta-un anys més tard, Rafael Patxot torna a traduir l'opuscle de *The Way to Wealth* i l'inclou en un volum de *Prosadors nord-americans* de la biblioteca de l'Avenç. La finalitat de la difusió de Franklin i de deu escriptors més no és paternalista ni socialment didàctica com la de Vidal, sinó de caire més filosòfic i universalista. A *Excusa prosaica del Traductor* (p. 5-6), en un prefaci de retòrica recargolada, incita el lector a trobar en relats d'altres terres «*el ressò de l'humana concienca qui agermana'ls essers*» alhora que es disculpa perquè el llibre és «*escapsat*», atès que no ha pogut encabir-hi tots els escriptors desitjats («*no podent hostatjar-hi.ls forasters que volia*»).

Una altra divergència important amb Vidal i de Valenciano és el concepte mateix de traducció. En una concisa nota al peu de la primera pàgina, Patxot anuncia que la «*fidelitat extremada, —adhuc servilisme, si voleu,—*» que defineix el seu concepte de traducció l'ha portat a «*conservar l'estructura anglesa de les nombroses dites populars intercalades en el text*». Això significa que no ha intentat «*substituir-les per la forma catalana que's trobaria en les nostres col·leccions folklòriques*».

Efectivament, els apunts que fan els dos torsimanyos dels seus propis criteris s'ajusten bé a la realitat: amb la lectura de poques pàgines ens adonem de la proliferació paremiològica de Vidal (en cursiva) i de la contenció de Patxot (aforismes entre cometes). De les 105 màximes detectades en l'original anglès, Patxot n'omet deu, però sense desvirtuar el sentit del text. En canvi, seria complex i superflu comptabilitzar les omissions, addicions i canvis de contingut que efectua Vidal en la seva recreació.

8. El corpus paremiològic

En aquest apartat il·lustrarem amb exemples les diverses versions paremiològiques dels dos traductors, a partir de les premises següents: *a)* addició d'introducció i de parèmies; *b)* anostraments amb referències geogràfiques o culturals catalanes; *c)* to més planer i humorístic; *d)* equivalents preexistents o literalitat. Atès que la versió de Patxot és gairebé sempre fidelment literal, hem elaborat aquest apartat a partir de les «desviacions» o llibertats que es pren Vidal respecte al text paremiològic de Franklin. Les sobretraduccions apareixen en negreta.

a) Addició d'introducció i parèmies

Ja s'ha comentat més amunt que Vidal afegeix una introducció-encomi de Franklin en forma de diàleg. Tot al llarg del text i al final hi trobem proverbis i dites addicionals de collita pròpia, que assenyala en cursiva. Ara bé, cal destacar que n'omet un bon grapat, per la qual cosa es podria dir que posa en pràctica la tècnica de la compensació quan afegeix sinònims de parèmies allà on l'original n'escrui només una o bé quan paremialitza un simple enunciat. Vegem-ne dos exemples:

1. Addició d'un o més aforismes allà on Franklin (BF) n'escrui només un; les frases anteriors i posteriors són també addicions personals.

BF — *However let us hearken to good advice, and something may be done for us; God helps them that help themselves, as Poor Richard says, in his almanac of 1733.*

Vidal — *Ab tot, ni hi há per aixó que desesperarse, que Déu diu á l'home. Ajudat i t'ajudaré —es sabut que— **Fa més qui vol, que qui pot** — y contra Vagamundaria, Disbauxas y Fal.leras, existeixen tres virtuts que's diuhen Treball Ordre y Economia.*

Patxot — *De totes maneres, escoltem un bon consell, i quelcom se pot fer pera nosaltres: «Déu ajuda aquells qui s'ajuden», com diu en Ricard Pobre.*

Notem aquí que, a tall molt assenyat d'anostrament, totes dues versions catalanes supprimeixen l'esment a l'almanac de 1733.

2. Vegem una altra sobretraducció en l'exemple següent:

BF — *Those have a short Lent, saith Poor Richard, who owe money to be paid at Easter.*

Vidal — *Fins la quaresma es curta per aquell que està endeutat —y que— A pagés enderrerrit, cap anyada n' hi es bona.*

Patxot — *Aquells tenen la Quaresma ben curta, qui deuen diners que s'han de pagar per Pasca.*

L'addició de Vidal (*A pagés enderrerrit, cap anyada n' hi es bona*) la podem considerar com un anostrament cultural, atès que el traductor català s'adreça a la majoria de la població de Catalunya, que sovint tenia dificultats per pagar els jornalers o la part de l'amo, sobretot si la collita era minsa. Franklin no fa cap al·lusió als pagesos, atès que ell s'adreçava primordialment, com hem vist abans, a *mechanics* i menestrals.

b) anostraments amb referències geogràfiques o culturals catalanes

Exemples:

1.

BF — *«Won't these heavy Taxes quite ruin the Country? How shall we be ever able to pay them?»*

Vidal — *«¿No imagineu que si això dura molt y nos fan pagar tant de catastro, no hi ha remey pera nosaltres, y que som més perduts qu'una unça en lo pla de la Boqueria?»*

Patxot — *«Que no arruïnaran enterament l'encontrada aqueixes feixugues contribucions? Com ens ho farem pera pagar-les?»*

Un parell més d'infiltracions vidalianes entre les parèmies, que no corresponen a cap frase del text original:

2. *L'un diu: «si pogués traurer la grossa de Madrid;» (...) l'altre: «si l'onclu d'Amèrica'm deixaba hereu»*

3. *Aquell, desconfiat de si mateix dirá: «á Tarragona manxan»*

c) to més planer i humorístic

1. Intuïm que el to de sermoneig purità no convencia Vidal, i davant l'explicació de *Mestre Richart* segons la qual la fam no arriba, tot i que s'hi pot acostar, a la llar de l'home treballador (*If we are industrious we shall never starve; for, as Poor Richard says, at the working man's house hunger looks in, but dares not enter*), el nostre autor crea aquesta glossa, després d'una versió ja no gens literal, amb una segona frase que comença per *«De manera...»* i que amplia amb gràcia la personificació escenificada de la fam.

La mandra i la desídia són dues de les bèsties negres de Franklin, perquè desvien del camí de la virtut. Ugarte (2012: 245-256) ha localitzat i analitzat 13 aforismes relatius a la peresa a *The Way to Wealth*.

Per aixó aixis com la pobresa segueix á sa mare la peresa, y darrera d' aquella ve la fam, esta se 'n guarda pla bè d' entrar á la casa del home treballador puig tot lo mès s'atansa al lllindar de la porta. De manera que aixis com se sol dir que á porta tencada 'l diable se 'n torna, la fam, filla llegítima de la pobresa, y neta de la peresa, aguaita en las casas pel forat del pany: veu que hi treballan y gira cua, tot dient: «no m' embolico:» veu que fan festas á santa mandra y se fica dins per acompanyarlos á cantar los goigs de sant prim.

Fidel al text, com gairebé sempre, Patxot gira així el consell:

Si som feiners, mai ens morirem de fam; car «la fam guaita a casa de la gent treballadora, més no hi gosa pas entrar».

2. La combinació vidaliana d'humor popular i pedagogia es troba també en l'exemple següent:

*Imagineuvos per un moment que estau per mossos en casa d' un amo dels bons qu' hi puga haber, y que anant al tros pera veurer com va la feina, vos troba com se sol dir, **matant pussas al gòs**. ¿Veritat que vos ne donariau vergonya? Donchs conteu que sou amos de vosaltres mateixos y que deheu avergonyirvos de estar **mirant las garsas com volan** quan teniu obligació de treballar pera proporcionarvos benestar, donar pa y vestits á vostres fills y á vostras mullers, y riquesas y consideració á la **Patria** á la quina pertanyeu.*

Vegem ara l'original més escuet:

If you were a servant, would you not be ashamed that a good master should catch you idle? Are you then your own master, be ashamed to catch yourself idle, as Poor Dick says. When there is so much to be done for yourself, your family, your country, and your gracious king, be up by peep of day;

I la versió de Patxot:

Si tu fossis servidor, que no t' avergonyiries de que un bon amo t' atrapés desenfainat? Que ho ets, doncs el teu propi amo? Avergonyeix-te'n d' atrapar-te en vagança, quan hi ha tant a fer per tu mateix, per la teva família, per la teva terra i per al teu rei.

Una altra mostra, doncs, de la tècnica narrativa de Vidal: transformació de les sentències i aforismes franklinians en parèmies més «digeribles» i, per tant, molt més semblants a frases fetes o refranys populars, en els quals no manquen les imatges i personificacions d'animals (puces, gossos, garces) o conceptes («fam», en l'exemple anterior). A l'aguait sempre d'encabir-hi qualsevol anostrament, Vidal suprimeix el rei d'Anglaterra i hi situa una pàtria amb majúscula.

d) equivalents preexistents o literalitat

1. En l'exemple següent Vidal troba la parèmia per equivalent preexistent adequada, mentre que Patxot en fa una traducció literal que li lleva l'empatia paremiològica. En aquest cas es pot parlar d'omissió del segon hemistiqui en tots dos traductors, els quals, o bé no van trobar equivalent per a aquesta mesura anglosaxona de capacitat equivalent a 36,4 litres (*bushel*) o bé trobaren poc pertinent l'anostrament.

«*Car el savi en té prou amb una paraula, com diu en Ricard Pobre*» (Patxot), mentre que en anglès Franklin escriu el conegut proverbi «*a word to the wise is enough, and many words won't fill a bushel, as Poor Richard says*» i Vidal «*pel bon entenedor, mitja creu val per deu*».

2. A «*The sleeping fox catches no poultry*», ambdós torsimanys guarden la metàfora animalística per avisar els mandrosos, però de nou és Gaietà Vidal que recrea amb més gràcia la parèmia. Cal dir que ni l'una ni l'altra no les hem trobat repertoriades en cap refranyer.

Patxot — *La guilla qui dorm no agafa pas aviram*

GVV — *A llop dormen no l'hi entra res en dent*

9. Conclusions

Poc podríem afegir a la descripció de les dues versions de *The Way to Wealth*, l'opusclet-almanac que ens ajuda a entendre el desenvolupament del pensament de la societat capitalista dels futurs Estats Units d'Amèrica, llevat potser d'encoratjar nous llegidors a la lectura d'un text curt i amè, construït amb proverbis que porten cap al sentit comú i la virtut.

Les sentències tenen per missió engrescar els nouvinguts europeus a fer progressar una nació encara en construcció i a cercar una vida millor; és la il·lusió del començament del capitalisme, associat a la idea de progrés. *Poor Richard* és la veu del seny, la pedra filosofal que porta a la fortuna perquè pronuncia un reguitzell de consells que sonen com veritats absolutes, certificades per la rima i una cadència solemne. Dos-cents cinquanta anys més tard, els aforismes del genial Franklin, procedents la gran majoria de reculls anglesos, per bé que ell contribuís a difondre'ls, ens semblen ingenus i impregnats d'una simplicitat que els fa poc creïbles als nostres ulls. Immersos al segle XXI de les especulacions financeres, dels diners invisibles i dels estalvis que s'esfumen, podem constatar que l'aplicació de les virtuts franklinianes per fer-se ric són gairebé contraproductes.

«Viureu alegres i satisfets» (p. 32), prometen els aforismes de Lo camí de la fortuna en boca de Vidal, si «treballeu tot quant pogau y sabeu estalviar la meitat de las ganancias y avans de contraurer un deute preferiu anar al llit sens sopar». De fet, l'ascens social i econòmic de Benjamin Franklin era un model a admirar i a seguir. Ja havíem dit que Vidal s'adhereix a la fascinació filantropopaternalista de Benjamin Franklin. Són temps de progrés industrial i econòmic per a Catalunya, malgrat les grans diferències socials. Alhora, burgesia catalana i església utilitzen l'esperit de Franklin —i també de Jefferson— per allunyar els treballa-

dors dels moviments obrers internacionalistes: la constància en el treball i l'esforç personal per conformar el *self made man* havien de ser més profitosos que la revolució proletària. L'esperit franklinià s'ajustava doncs com l'anell al dit a les aspiracions de bona part de la societat civil catalana de l'època, que reconeixia el treball com a fonament de la propietat, l'autoritat, el dret i la família (Casteràs 1992: 24).

El nostre primer torsimany, Gaietà Vidal, potser no prou satisfet amb el sermó proverbial del pare Abraham, hi afegeix amb entusiasme elements de col·lecta pròpia. Caldria parlar doncs d'adaptació o recreació, més que no pas de traducció. La versió de Rafael Patxot, en canvi, es caracteritza per la fidelitat al text, amb l'únic i lloable propòsit de donar a conèixer escriptors significats d'altres terres.

Referències bibliogràfiques

- BACARDÍ, Montserrat; ESTANY, Imma. «Vidal i de Valenciano, Gaietà». A: BACARDÍ, Montserrat; GODAYOL, Pilar (dir.). *Diccionari de la traducció catalana* (2011). Vic: Eumo Editorial, p. 579-580.
- CARNÉ, Elena. «Patxot i Jubert, Rafael». A: BACARDÍ, Montserrat; GODAYOL, Pilar (dir.). *Diccionari de la traducció catalana* (2011). Vic: Eumo Editorial, p. 398-399.
- CASTERÀS, Ramon (1992). *Franklin i Catalunya / Franklin and Catalonia*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- FRANKLIN, Benjamin (1848). *The Way to Wealth*. Nova York: Leavitt, Trow and Co. Printers.
- (1868). *Lo camí de la fortuna. Consells bréus y senzills pera ésser rich*. Barcelona: Celestí Verdaguer. Traducció de Gaietà Vidal i de Valenciano.
- (1909). «En Ricard Pobre». A: *Prosadors nord-americans (no contemporanis)*. Barcelona: L'Avenç. Traducció de Rafael Patxot i Jubert.
- GALLAGHER, Edward J. (1973). «The Rhetorical Strategy of Franklin's *Way to Wealth*». *Eighteenth-Century Studies*, 6, p. 475-85.
- LENA, Alberto (1999). «Introducción». A: FRANKLIN, Benjamin. *Cómo hacerse rico* (text bilingüe). Lleó: Universidad de León. Traducció d'Alberto Lena, p. 9-28.
- STEELE, Thomas J. (1987). «Orality and Literacy in Matter and Form: Ben Franklin's *Way to Wealth*». *Oral Tradition*, 2/1, p. 273-285.
- UGARTE, Xus (2012). «A aldraxe proverbial da preguiza nas dúas versións españolas de *The Way to Wealth* de Benjamin Franklin». A: *Cadernos de Fraseoloxía Galega*, 14, p. 245-256.